

SELYEM ZSUZSA

Két verebecskét egy kis fillérért

A kortárs politikai szubjektumot emancipáló néhány zsidó-keresztény fogalom

ESSZÉ

Nemde, két verebecskét meg lehet venni egy kis fillérért? És egy sem esik azok közül a földre a ti Atyátok akarata nélkül! Néktek pedig még a fejetek hajszálai is mind számon vannak. Ne féljete azért; ti sok verebecskénél drágábbak vagytok.

(Mt 10,28-31. Károli Gáspár revideált fordítása)

Postone szerint Nietzsche és követői a változtatás lehetőségéért, a politikai szubjektum szabadságáért állítják a történelemről, hogy kontingens, mivel elismervén, hogy van valami-féle logikája, számolni kellene ennek kényszerítő erejével. Ezzel viszont elrejtik (obskúrossá teszik) a tőke logikáját, így pedig, deklarált szándékaikkal ellentétben, elerőtlenítik a politikai szubjektumot. Ha viszont Marx nyomán elfogadjuk, hogy a tőke a történelem logikája, akkor van kezdete és van vége, következésképpen *van esély a változásra*.¹

Olyan korban élünk, amikor a közmegegyezés a rövid távú racionalitást tartja racionálisnak és a túlfogyasztást szükségszerűnek. A legegyszerűbb logika tűnik furcsaságnak, gyanús partikularitásnak, kivonulásnak a normálisnak nevezett társadalomból. De miféle abszurd racionalitás az, amely egy végletesen leegyszerűsített érzelmi beállítódás szerint (gyávaság) adott jelenség következményei közül csak pár kényelmet szelektál ki magának. Miféle abszurd materializmus az, amely az anyagi javakért lemond az életszeretetről, örömről, önzetlen együttlétről. És ahelyett, hogy vicces, tehát felszabadító lenne ez az aszketikus materializmus és ez az együgyű racionalitás, még fenyegető is, elnyomó is, pöffeszkedő is. Azt állítja magáról, hogy nincs alternatívája. Egyik legjellemzőbb képződménye az *infotainment*, mely gátlástalanul elismeri, hogy szórakoztatni akar, miközben embertársaink és mindenféle élőlény kínjairól számol be, egyre közelebb hajszolva az emberiséget egy olyan állapothoz, amelyben nem csak

SELYEM ZSUZSA (1967, Marosvásárhely) irodalomtörténész, író, esszéíró, egyetemi oktató. A kolozsvári BBTE Bölcsészkarán kortárs irodalmat tanít. Legutóbbi kötete: Fiktív állatok (A rezisztencia irodalmi formáiról, 2014).

extrém helyzetekben, nem csak gengszterek meg háborús bűnözők számára nincs értéke a pusztá életnek, hanem ebben fog megegyezni két hazafelé tartó távoli ismerős is egy tetszőleges keddi késő délután a buszon.

Belenyugodva, interiorizálva a fennálló rend ítéletét, hogy saját életüknek nincs semmiféle tétje, képtelenség a változtatás; a forradalom pedig egy borzalmas utópia, melynek eredménye a fékevesztett vérengzés, mérhetetlen pusztítás és még áthatóbb kiszolgáltatottság.

Csakhogy ez az ítélet téves.

1. Moishe Postone: *History and Heteronomy*. Critical essays. Tokyo, UTCP, 2009.

Három zsidó-keresztény fogalmat értelmezek a jelen kontextusában, amelyek olyannyira emancipatorikus politikai funkcióval bírnak, hogy a hivatalos vallási intézmények évszázadok során egészen máig próbálták őket jól elrejteni, vagy legalább behatárolni, vagy ha azt se lehetett, akkor addig beszélni róla, ameddig teljesen el nem veszítik jelentőségüket.

1. Univerzalizmus

Jézus tanításaiban az volt az új a maga korában, hogy szemben más vallásokkal, ennek a tanításnak nem voltak előre megadott címzettjei, mindenkivel szóba állt. Pontosabban, mivel a tanításnak már önmagában van két feltétele: színhely és nyelvi kompetencia, ma már nem azt mondanánk, hogy tanított, hanem performance-okat hajtott végre utcákon, köztereken, random otthonokban. Az is megértette őt, aki csak annyit látott, hogy felborítja a pénzváltók asztalát, nyilvános térben beszélget egy prostituálttal, vagy együtt vacsorázik Mátéval, a vámszedővel. Mielőtt szólna a sokasághoz, egy gyermeknél levő öt kenyert és két halat oszt úgy el, hogy mindenki jóllakjon, s még maradjon is.

A felvilágosodás korában kidolgozott univerzalizmus eszméjét joggal érte bíráló, leginkább azon az alapon, hogy egy adott partikuláris jelenséget, történetesen az európai, középosztálybeli fehér férfi szempontrendszerét ráfogásszerűen általánosítja, aminek következménye az erőszakos asszimiláció vagy egy önellentmondásos 'mindenki' (egy olyan mindenki, amelyből némelyek ki vannak zárva). Az univerzalizmus a világ végtelensége miatt lehetetlen kategória. Pozitívan nem határozható meg, hiszen akkor mindazt kizárnánk belőle, amit nem ismerünk vagy még nem jött létre. Az univerzalizmus nem egy adott attitűd, hanem folyamat. Ahhoz, hogy ne legyen önellentmondásos, nyitottnak kell lennie. Jézus kenyeres-halás performance-ában a *maradék* a valóságos univerzalizmus garanciája. (Előképe a *Leviták könyvében* az a törvény, miszerint aratáskor hagyjanak a földeken maradékot a szegényeknek és az idegéneknek – Lev 23,22) A maradék a váratlanul érkezőt is vendégül látja, mindenkit és még azokat is, akik még nincsenek itt.

A kapitalizmus logikája ennek pont az ellenkezője, mantrája a 'nincs ingyen ebéd', és benne valóban nincs. Aratáskor fölszedeti a legutolsó szemet is, a cég alkalmazottai még szabadidejüket is munkával, helyezkedéssel, zárt körben töltik, ún. 'céges bulikon'. A kapitalizmus kimerítő.

Jellemző a menekültválságra adott válasza: a háború vagy az éhínség elől menekülők sokasága a legtöbb konzervatív, keresztény, európai, gazdag ország politikai döntéshozóit arra készítette, hogy a beszűkülés, a félelem, a gyanakvás, a megbélyegzés és az önzés készítetéseit erősítse az emberekben. Ezek az érzések kiszolgáltatottá teszik a tisztelt szavazókat, akik már nem megismerésre és társadalmi igazságra vágnak (*jó életre*), hanem pusztán védelemre, egyéni biztonságra, interneten megrendelt, a küszöbre letett kedvezményes árú javakra, arra, hogy senkivel ne kelljen megkockáztatni a beszélgetést. Napnál világosabb, hogy ha valami, ez az attitűd fenyegeti a leginkább az „európai keresztény értékeket”.

Alain Badiou Pál apostolban látja az univerzalizmus gondolatának megteremtőjét, aki „egy olyan alany elméletét alkotta meg, amely, mint Nietzsche nagyon helyesen, de utálkozva mondja, egyetemesen »lázad mindaz ellen, ami kiváltság.«”² A tét a bár-

2. Alain Badiou: *Szent Pál. Az egyetemesség apostola.* Fordította: Csordás Gábor. Typotex Kiadó, Budapest, 2012. 120.

mely partikuláris kollektívum által kisajátíthatatlan igazság. A jelen kontextusában: a piactársadalom elvont homogenizációja helyett megteremteni az egyetemes, az áruforgalom részévé *nem* tehető, szabad szubjektumot.³

Jézus a piac nyelvén fejezte ki a szabad szubjektum egyetemes szingularitását: sok verebecskénél drágábbak vagytok. A verebecskék persze olcsók, akkoriban egy fillérért már két verebet lehetett vásárolni, de, mondta Jézus, még egy verebre is gondot visel az atya. Tehát még a verebecske és a pénz is összemérhetetlen (a fillérek iránti gondviselésről nem ejt szót Jézus), ehhez jön még a maradék-elv, az, hogy nem jelöli meg, hány verebecske is egy ember: ti, mondta Jézus nem aratva le tövig a gondolatmenetét, sok verebecskénél drágábbak vagytok.

A pénz, Badiou filozófiájában, a hamis univerzalitás, egymással összemérhetetlen dolgokat homogenizál és ezen az önkényes homogenizáción, mennyiségi alapon megosztja a szubjektumokat, különféle partikuláris kategóriákba sorolja, amelyeknek így már nincs kapcsolatuk csak a saját ketrecüknek a többi lakójával. A piac számára a szubjektumok partikuláris fogyasztók, a fogyasztó pedig a valóságnak csak a számára gyártott részét látja, nincs módja változtatni sem ezen az önkényes, akaratán kívüli struktúrán, sem saját életén.

A kiszolgáltatottság és a tehetetlenség érzése, a frusztráció és a depresszió bármennyire is univerzális, nem képes ezt az állapotot meghaladni, nem jó az égvilágon semmire. Akik hatalmi helyzetben vannak, a tőke és a technológia birtokosai és használói, különféle eszközeikkel képesek ugyan háritani ezt az érzést, de mivel az állapot fennmarad, a tehetetlenség sem szűnik meg, csak át van tolvá a kiszolgáltatottakra. A kapitalizmus ellentmondásosságát Moishe Postpone (Marxot továbbgondolva-vitatva) abban látja, hogy a tőke ugyan képessé tesz dolgokra (ez adja a hatalmi mámort), de ezt a képességet képtelen realizálni. Korunk problémáinak nagy részét meg lehetne oldani, megvannak rá az anyagi feltételek, de nem lehet sehogyan se oda hatni, hogy az anyagi javakat a megoldásra, és ne további anyagi javakra áldozzák.

Egyetlen verebecske sem esik le pénzért az égről, de a pénz miatt igen. A technológia birtokosai egyre kevésbé értik és alig is kíváncsiak rá, hogyan működnek, de vannak rakétáik. A

partikularitásokba úzó piac a találmányokat használja, nem érti, kimeríti, elrontja. Nem képes változtatásra, csak ismételni tud. Újra lő, újra háborúzik, újra irt, kultúrája ezt intézményesíti a különféle zsánerekkel, műfajokkal, remake-ekkel. Badiou szerint az, amit Pál a maga korában „bűnnek” értett, ma az ismétlések automatizmusa és a partikularitások törvénybe iktatott kultusza. És kulturális begyakoroltatásuk, teszem hozzá.

A mainstream egyházi keresztény kultúra begyakoroltatta, hogy a test a bűnök forrása. Ezzel szemben a Rómaiakhoz írt levél görög eredetijét figyelembe véve Pál nem a platonista dogmáról, test és lélek dualizmusáról beszélt, hanem húsról (σαρξ) és szellemről (πνευμα), amivel a test bűnösségére vonatkozó tan megalapozatlanságát mutatja meg: nem a test a bűnös, hanem a gondolat- és kreativitás nélküli, a szolgálalkú, a repetitív, a holnaptól egzisztenciálisan remegő húsunk. A menő nyugati világ a bűnös, hogy ész nélkül belepiszkált távoli országokba, és próbálta elszedni tőlük anyagi javaikat. És újra meg újra, nyers erővel, fantáziátlanul.

A keresztény egyházak története leírható az univerzalizmus különféle szempontok szerinti partikularizálásának, a kirekesztések történeteként is. Test és lélek rutinos szétválasztása az uralmi logikát erősíti, egy absztrakt hatalmi rendszert, amelynek nevében feltételeket lehet szabni ahhoz, hogy

3. Alain Badiou, i.m. 57.

valaki részesüljön az eredetileg univerzális üzenetben. Bármilyen szétválasztás kirekesztéshez vezet: a katolikus kommunista Pier Paolo Pasolinit homoszexualitása miatt a múlt század hetvenes éveiben kivételesen nem a katolikus egyház, hanem az olasz kommunista párt zárta ki soraiból (ma viszont az előbbi is megtagadná tőle, hogy ugyanazon egyházi jogokkal rendelkezzen, mint bármely katolikus).

Badiou a *Szent Pál* című Pasolini-forgatókönyv előszavában írja, hogy Pál alakja Pasolini számára a felszabadító politikai igazság és annak a konkrét megvalósulása közötti konfliktust testesítette meg. „Világunkban az igazság csak úgy tud megjelenni, hogy közben védi magát a korrupt konszenzustól, fegyelmeznie kell magát, ha nem akar feloldódni benne. A probléma ott van, hogy ez a fegyelem szándékosan ellentétes az igazság tiszta tapasztalatával. Versengések, árulások, hatalmi harcok, rutin, a külső korrupció hallgatólagos elfogadása a 'realizmus' nevében – mindez oda vezet, hogy az egyházat alapító szellem már nem ismeri föl benne magát.”⁴ A film koncepciója szerint Pál felismerése annyira univerzális, hogy bár a történelmi helyszíneket, szereplőket, párbeszédet aktualizálta, Pál szavai ugyanazok, mint a fennmaradt leveleiben. A korabeli elnyomó struktúrák más maszkkal, de ugyanazok: „világos, hogy Szent Pál forradalmi üzenete szembe ment egy erőszakra épülő társadalom konszenzusával; következésképpen a római arisztokráciát és kollaboránsait analógiával a modern pénzarisztokrácia fogja megjeleníteni, míg a megaláztatottakat és megszorítottakat napjaink liberális polgárai, munkásai és szubproletariátusa.”⁵

Az egyetemes szubjektum – amelyről Pál leveleiben olvasunk – egy eseményhez való hűség folyamatában jön létre, aminek nincsenek külső (etnikai, nemi, társadalmi pozíció szerinti stb.) feltételei; nem írja le semmiféle törvényt, mivel szubjektív; nem egyetlen megvilágosodási pillanat, hanem folyamat, és végül: nem pusztán vélekedés, hanem föl vállalt igazság.

2. Feltámadás

Szó szerint értve kínos egy fogalom. A keresztény hagyomány is inkább a jól vizualizálható keresztthalált hangsúlyozza, a kereszt győzelmes szimbóluma hatalmi szimbólum, melynek ismert alapító eseménye birodalmi logikához és

szisztematikus öldökléshez köthető. A feltámadás hülyén nézne ki filmen. Viszont azzal mégiscsak kellett már Pálnak is kezdenie valamit, hogy a keresztthalál a korban egy bevett igazságszolgáltatási eszköz, amelyen minden elítélt meg tudott halni. Rutinos kivégzésnek látszik, pedig maga a jó hír, az evangélium. De hogyan? A Badiou által nem csak édeskésnek, de hamisnak is, Lukács által utólag összeférceltnek tartott *Apostolok cselekedetei* a damaszkuszi úton hirtelen bekövetkezett égi parádéről beszél. Ami nyilván porhintés, Pál autentikus levelei ezt sehol nem támasztják alá, ellenkezőleg, saját szerepét lefelé stilizálja: a feltámadt Krisztus „legutolszor pedig mindenek között, mint egy idétlennek, nekem is megjelent” (1Kor 15,8)

Badiou egyenesen mesének nevezi Pál életének alapeseményét, a feltámadást, majd úgy értelmezi, mint felül-emelkedést az ismétlés automatizmusán, a partikularitások kultuszán, az emberi állat mindennapi kötelezettségein. (Bár szerintem az állatoknak nincsenek kötelezettségeik.) A feltámadás annyiban emancipatív tényező, amennyiben ellentmond a fizikai törvényszerűségnek mediatizált és általánosan elfogadtatott adott hatalmi struktúrának és gazdasági berendezkedésnek, s a benne kijelölt egyén

4. Pier Paolo Pasolini: Plan for a film about Saint Paul. Forward by Alain Badiou. Verso, London – New York, 2014. 6.

5. Pasolini, i. m. 33.

elenyésző szerepének. Feltámadás minden új kezdet, minden kilépés a depresszívív tevé rutinból. Ha kitalálok valamit, amitől a közegemben megváltozik a kimerítő munkavégzés, az feltámadás.

A mindent elárasztó obszcén láthatótól nem lehet észrevenni a jó hírt, hogy nem csak kötelezettségei vannak az embernek sem. Badiou 13. tézise a kortárs művészetről így szól: „Ma a művészet csak egy olyan pontból indulhat ki, amely a Hatalom számára nem létezik. A művészet absztrakt folyamataival ennek a nemlétezésnek a láthatóságát építi. Ez irányítja minden művészet formális elvét: láthatóvá tenni mindenkinek azt, ami a Hatalom számára (és így – de egy teljesen más nézőpontból – mindenki számára) nem létezik.”

A feltámadás a vallásos közhiedelem szerint csoda, abban az értelemben, hogy túl van minden racionalitáson, meghaladja a világ ismert működési szabályait, valamiféle transzcendencián múlik, amellyel szemben az ember csak alávetett, kiszolgáltatott lehet. Ahhoz, hogy egy ilyen belátáshoz jussunk, nem kellett mást tennünk, mint a racionalitás fogalmát leszűkíteni egy teljes és ellentmondásmentes rendszerre. De olyan nincs, mint ahogy azt Kurt Gödel még 1931-ben, a náci hatalomátvétel előtt matematikailag bebizonyította, minden, értsd: minden rendszer vagy önellentmondásos, vagy nem teljes. A hódító, hatalmi logika viszont azt színleli, hogy tudása teljes (*maradékta-*lan), ezzel készít helyet a világban az alávetettnek, hogy aztán jól visszaéljen vele és saját hasznára fordítsa az általa létrehozott túlvilági gyönyört – evilági reménytelenséget.

Franz Rosenzweig és Walter Benjamin számára „a csoda nem kivételes állapot, ellenkezőleg, a hatalmi kivételezettség felfüggesztése”, kilépés az öntudatlanul átadott alávetettségi minták végtelen láncolatából.⁶ Ahogy Tadej Troha meggyőzően érvelt a 2016-os ljubljana-i *May Day School* konferenciáján: Bernie Sanders portlandi választói gyűlésén⁷ a kismadár (egy veréb nagyságú házi pirók) megjelenése, Sanders és a jelenlévők reakciója csoda volt ebben a transzcendencia-mentes értelemben. Sanders ugyanis megszakította a beszédét, barátságosan ránézett a madárra, és mindenki egyszerűen boldog volt.

Eric L. Santner az alávetettségi mintákat a 'signifying stress'-nek tulajdonítja, a fordítás kudarcától való félelemnek, ami-

nek legjobb példája szerinte K. A *per-*ből. K. minden helyzetet adottnak vesz, és próbál megfelelni neki, arra törekszik, hogy jól, helyesen értse őket, és nem jut eszébe, hogy a helyzetek maguk értelmetlenek. (Talán úgy lehetne magyarul mondani Santner fogalmát, hogy 'értelemadási stressz'.)

A feltámadás mint csoda kilépés ezekből a rutinos, értelmetlen helyzetekből – és ennél ésszerűbb dolgot aligha tehet az ember.

3. Szeretet

Walter Benjamin számára az egyetlen olyan vallásos kategória, amelynek van politikai jelentősége, az a *megváltás*. Franz Rosenzweig szerint a megváltás a *felebaráti szeretet* révén válik valósággá. Nem az első lépés, hanem maga a megváltás, most történik, és

6. Eric L. Santner: *Miracle Happens*. Benjamin, Rosenzweig, Freud and the Matter of the Neighbor. In: Slavoj Žižek, Eric L. Santner, Kenneth Reinhard (eds.): *The Neighbor. Three Inquiries in Political Theology*. The University of Chicago Press, Chicago, 2005. 89–90; 102.

7. <http://www.theguardian.com/us-news/2016/mar/25/bernie-sanders-rally-bird-portland-oregon-portlandia> – utolsó elérés 2016. május 2.

nem valami örökké elhalasztott jövőben. Santner írja, hogy Rosenzweig a kafkai értelemadási stresszt függeszti fel a felebaráti szeretettel. Képes arra, hogy a mindig másikat felelősé tevő frusztrációt, nietzschei értelemben vett „ressentiment”-t megszüntesse. Emancipatorikus hatása abban áll, hogy leszed a méltánytalan profitra fixációról, arról, hogy a változtatás szándéka elhaljon amiatt, mert csak azt vagyok képes gondolni és cselekedni, még ha ellentétes előjellel is, amit a fennálló rend mindent elárasztó médiája által számomra kínál.

De mi is az a felebarát, ki az ember felebarátja? Elképesztő ez az archaizmus, benne van a magyar nyelv összes értelemadási stressze, ahogy próbálja finomítani, elfogadhatóvá tenni, absztraktizálni és eltüntetni azt, ami az eredetiben egyszerűen és valóságosan létező. A 'felebaráttal' ellentétben, amiről a kutya se tudja, hogy micsoda, legfőbb annyi, hogy valami régi, kennetteljes dolog, 'szomszédja' mindenkinek van, még a turizmus és a kolonializmus modern istenének, Robinson Crusoe-nak is. És a „Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat” (Lev 19,18) törvénye valójában róla szól, a szomszéd-ról. Santner Rosenzweigot értelmezve azt mondja, hogy a 'muzulmán' a szomszéd. *Der Muselmann*, a koncentrációs táboroknak a túlélési életfunkciókra redukálódott foglya, akit talán azért neveztek így, mert naphosszat előre-hátra ringatta magát, mint a muszlim imádkozók (és mint a magukra hagyott gyerekek). A 'muzulmán' az emberi létezés zéró foka, a mindenhol kirekesztett, aki az emberek között csak úgy van jelen, mint a szimbolikus reprezentáció teljes hiánya. Minden kivételesen, előjogon, előzetes elfogultságon vagy előszereteten kívül van. Az ő elfogadása felfüggeszti a kivételezés, az előjogok logikáját, ennek van tétje, ha

egyenlőségről beszélünk. Rosenzweig írja *A megváltás csillagában*, hogy a szomszéd szeretete miatt tartozik össze a világ; bárki is álljon pillanatnyilag mellettem, ő az, aki teljes érvénnyel a világot jelenti.⁸

Nincs félreértés, nem kísért az élet abszurditása, sors, babonák és ostoba véletlen gyilkosságok, mindenki, akitel Ödipusz találkozik a hármass útke-reszteszódésnél, az apja; mindenki, aki betér Camus drámájába, az anyának fia, Marthának fivére. Ezt jelentené a szomszéd szeretete. Katasztrófa, ugye? De legfőbb ideje felkészülnünk a katasztrófára.

8. "The effect of the love of 'neighbor' is that 'Anyone' and 'all the world' . . . belong together. . . . whoever be momentarily my neighbor represents all the world for me in full validity" (Franz Rosenzweig: *The Star of Redemption*, trans. William Hallo. Notre Dame, IN: University of Notre Dame Press, 1985, 236) – idézi Eric L. Santner, i. m. 109.